

УДК 34.096:349.412.2:623.36(477)
DOI 10.37772/2518-1718-2026-2(54)-16

УТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК РИНКУ ПОСЛУГ З ГУМАНІТАРНОГО РОЗМІНУВАННЯ В УКРАЇНІ¹

Статтю присвячено дослідженню особливостей фактичного утворення і правового забезпечення специфічного ринку послуг гуманітарного розмінування та його подальшого розвитку в умовах продовження бойових дій в Україні. Розглянуто, як стихійно почав формуватися цей ринок і як змінилося правове регулювання для встановлення цивілізованих правил та норм надання послуг з гуманітарного розмінування. Саме ці послуги виявилися критично важливими для відновлення доступу і безпечного землекористування землями сільськогосподарського призначення, що є першим пріоритетом гуманітарного розмінування.

Стаття була частково підготовлена та оформлена за допомогою штучного інтелекту: підібрано літературу, перекладено 2 англомовні статті з джерел Ustymenko V., Rohozian Y. (зі співавт.) і Macías Montoya J. (зі співавт.) та оформлено референс з 4.6 Sonnet Claude.

Ключові слова: протимінна діяльність, гуманітарне розмінування, вивільнення земель, ринок послуг, стадії розвитку ринку.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що на території міжнародно визнаних кордонів України активні бойові дії велися і в Першу світову війну, і особливої жорстокості та масштабного мінування набули у Другу світову, то ще до початку нападу РФ на Україну в 2014 році траплялися випадки виявлення старих мін або боеприпасів у різних куточках України. З цим навантаженням давали раду спеціальні служби Міністерства оборони України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Після анексії півострова Крим і початку АТО 2014 року з'явилося вже сучасне мінування українських земель переважно на Донбасі на поблизу Криму, що створило перший суттєвий попит та призвело до зародження ринку послуг з гуманітарного розмінування. У світі вже 2019 року кількість постраждалих від мін та вибухонебезпечних предметів (далі – ВВП) зросла на 60% у порівнянні з показником 2013 року [1, с. 4]. Проте, з початком відкритого повномасштабного вторгнення РФ до України 24 лютого 2022 року масштаби мінування збільшилися стрибкоподібно ближче до рівня забруднення під час Другої світової війни, тобто попит збільшився в рази. Усі приклади сучасного іноземного досвіду навіть приблизно не порівняні з масш-

табами забруднення мінами та іншими вибухонебезпечними предметами (ВВП) в Україні. Це стало поштовхом зародження нового нетипового ринку послуг гуманітарного розмінування, тому що спеціальні служби при виконанні публічної функції держави більше не могли впоратися з таким навантаженням. Попит теж у цьому випадку не зовсім класичний, тому що диктується не приватними, а публічною проблемою мінування.

Мета статті – дослідити особливості та визначити стадію формування ринку послуг з гуманітарного розмінування в Україні, проаналізувавши новели правового регулювання гуманітарного розмінування України.

Аналіз попередніх досліджень. Тематику появи та стадії розвитку ринків послуг досліджували С. Клеппер, М. Горт, К. Сімонс, К. Пітерді. Зокрема, С. Клеппер кілька десятиліть спеціалізувався на дослідженні циклів різних ринків, намагався систематизувати результати довгих досліджень, узагальнити ознаки різних стадій розвитку ринків, разом з М. Горт запропонували концепцію життєвого циклу галузі, що дозволяє системно описати закономірності розвитку будь-якої галузі від моменту її виникнення до занепаду, вивести ознаки певного циклу ринку

¹ Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Інноваційні напрями розвитку екологічного права в умовах подолання наслідків російської агресії в Україні», РК УкрІНТЕІ № 0124U005147, 2026 р.

[2]. С. Baehr, A. BenYishay та інші іноземні співавтори (2023) проаналізували зв'язок між розмінуванням та економічним розвитком в Афганістані [3]. Schindler, R., Stoppel, G., & Connel, T. проаналізували вплив розмінування українських земель сільськогосподарського призначення на продовольчу безпеку 2023 року [4].

В. Горбулін ще до повномасштабного вторгнення досліджував мінну війну як важливу складову бойових дій у Кореї, Афганістані, Чечні, Іраку, Сирії та деяких інших країнах. Академік визначив дві особливості мінних війн: 1) міни вдосконалилися так, що їх стало складніше виявляти і знешкоджувати; 2) констатував затяжну системну кризу відставання виготовлення сучасних засобів протимінної боротьби. У статті було розкритиковано відсутність державної програми з розроблення новітніх засобів виявлення ВВП, а також системи ремонту штатних засобів їх виявлення, хоча потреба загострилася з 2014 року, у зв'язку з чим фахівці з розмінування були змушені працювати із застарілим фізично і морально обладнанням [1]. Дослідник поділився новинками українських і спільних з іноземними партнерами розробок для протимінної діяльності, наголосив на своїй точці зору якісного захисту території у разі масового застосування мін усіх типів, підкресливши, що Україна мала п'ятий у світі арсенал протипіхотних мін на час підписання Оттавської конвенції. Врешті-решт повномасштабна війна змусила Україну призупинити дію цієї Оттавської конвенції, фактично підтримавши академіка, хоча і з явним запізненням. Якщо всеодно довелось допускати екологічні ризики протипіхотного мінування, краще було б це зробити 2021 року, коли низка розвідок різних держав попереджали про високі ризики вторгнення в Україну.

В. Кириленко, В. Нероба у довоєнній статті 2019 року наголошували, що за 2000 – 2020 рр. було знищено 53 млн протипіхотних мін та проведено багато успішних операцій з розмінування. Також у роботі було зроблено огляд поширеного у світовій практиці обладнання, яке показало ефективність у різних країнах у протимінній діяльності [5].

В. Устименко, Ю. Рогозян, О. Трегуб, П. Ляшенко, Д. Заблюдська проаналізували проблеми у сфері гуманітарного розмінування на 2023 рік та висвітлили аспекти, що потребують теоретичного осмислення та подальшого науково-практичного вирішення через призму економіко-правових підходів до забезпечення комплексного відновлення українських територій [6]. Ю. Рогозян дослідила вплив вартості розмінування на траєкторію відновлення соціально-економічних систем на прикладах міжнародного досвіду [7].

Виклад основного дослідження. С. Клеппер виділив шість ключових закономірностей еволюції

технологічно прогресивних галузей: 1) високий рівень входу на ранніх стадіях з подальшим уповільненням; 2) початково низький рівень виходу, який згодом перевищує вхід і спричиняє шейкаут; 3) найвищий рівень продуктивних інновацій та різноманіття на ранніх стадіях; 4) зростання уваги до процесних інновацій з часом; 5) стабілізація ринкових часток; 6) зменшення кількості фірм та рівня продуктивних інновацій при збереженні процесних інновацій [2]. Сучасні дослідники, як-от К. Пітерді дещо спростили цей підхід і по суті об'єднали зростання уваги до процесних інновацій зі стабілізацією ринкових часток у одну стадію зрілості та виділяють 5 стадій життєвого циклу галузі: 1) зародження (introduction); 2) зростання (growth); 3) шейкаут (shakeout); 4) зрілість (maturity); 5) спад (decline) [8].

За оцінками фахівців ЗСУ на початок 2021 р. замінованими були приблизно 16 тис. км² у Донецькій і Луганській областях [1, с. 7]. А після початку повномасштабного відкритого вторгнення РФ в Україну за даними Державної служби з надзвичайних ситуацій України на кінець 2022 року загальна площа потенційно небезпечних територій сягала 174 000 км² – це приблизно 30 % території країни [9]. Це породило колосальний попит на послуги з гуманітарного розмінування небаченого раніше масштабу ні в Україні, ні навіть у світі з часів Другої світової війни. Так, Афганістан був забруднений у зв'язку з довгостроковими бойовими діями, точна кількість замінованої площі так і не була встановлена. Так, Baehr, S., BenYishay, A., Sayers, R., Singh, K., & Walker, M. у масштабному дослідженні Афганістану проаналізували очищення понад 15 000 небезпечних територій з 1992 року. Автори встановили, що розмінування призвело до змін у землекористуванні, збільшення економічної активності та зниження конфліктних ризиків [3]. Примітно, що ці ефекти спостерігались навіть у районах з триваючими конфліктними ризиками, що є важливим висновком для України. Тут теж така значна проблема замінованості територій перешкоджає комплексному (у тому числі економічному) відновленню територій, постраждалих від бойових дій, затримує нормалізацію життя населення, призводить до припинення інвестицій та відтермінування нових інвестицій на невизначений строк.

Хорватія, яку ставлять у приклад розмінування України, була забруднена ВВП на приблизно 13 тис. км² [10]. Там весь період усього комплексу дій з розмінування зайняв з 1991 по 2026 роки, тобто, Хорватія стикалася із суттєво меншим масштабом проблеми.

Колумбійський досвід демонструє можливості залучення приватного сектору та колишніх комбатантів до процесу розмінування [11]. Дослідниця Ю. Рогозян (2024) зазначає, що з урахуванням низки фак-

торів вартість розмінування квадратного метра звільненої території варіюється від 0,02 дол. (Таїланд) до 5,87 дол. (Ліван), тобто у 293 рази [7]. Чим сучасніше Україна вдосконалить свій ринок розмінування, тим швидше і дешевше вдасться завершити гуманітарне розмінування.

Ці компаративні дані підкреслюють унікальність українського контексту та необхідність формування розвиненого ринку послуг з гуманітарного розмінування з різноманітним конкурентним операторів протимінної діяльності.

Отже, *першим етапом або стадією зародження ринку послуг гуманітарного розмінування* можна виокремити 2014 – 2022 роки за критеріями масштабу проблеми, застарілих підходів та обмежених можливостей її вирішення. На цьому початковому етапі зародження ринку гуманітарного розмінування 2014 – 2022 рр. правове регулювання було неповноцінним, точково діяли певні підзаконні нормативні акти, які регулювали більш «технічні» моменти. З метою становлення цивілізованих засад ринку гуманітарного розмінування 2018 року було прийнято базовий Закон України «Про протимінну діяльність» [12]. Останній визначив ключову термінологію, цілі, принципи, основні складові, об'єкти та суб'єкти, джерела фінансування протимінної діяльності в Україні, конкретизував національні інтереси у цій сфері, допомогу постраждалим та правила передачі відповідальності за очищену територію. Закон також встановив правила державного регулювання та управління, господарської діяльності, міжнародного співробітництва, а також відповідальності за порушення законодавства у сфері протимінної діяльності. Паралельно було запущено процес прийняття національних стандартів з протимінної діяльності. Також були оновлені військові стандарти. Був прийнятий Порядок ведення обліку операторів протимінної діяльності, навчання і сертифікації їх фахівців. Однак, у перші роки після набуття чинності базового Закону «Про протимінну діяльність» стали очевидними його недоліки, зокрема щодо обов'язковості зарахування коштів міжнародних донорів до спеціального фонду державного бюджету, що майже «заморожувало» реальний ефект від надходження коштів міжнародної гуманітарної допомоги. Тому було внесено зміни до вказаного закону, що передбачили виключення щодо прямої цільової допомоги на конкретні проекти з розмінування.

Створення урядом у грудні 2021 року Національного органу з питань протимінної діяльності [13] суттєво полегшило координацію діяльності міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств та організацій, залучених до діяльності у сфері протимінної діяльності. Але потреба опти-

мального розподілу завдань і чітких повноважень між Центром протимінної діяльності та Центром гуманітарного розмінування ще у 2026 році залишається на порядку денному, що породжує численні ідеї, як розділити або замінити їхні юрисдикції. Зокрема, це один з ключових моментів у проєктах Закону України №15108 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення гуманітарного розмінування» і альтернативному 15108-1 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей протимінної діяльності та удосконалення гуманітарного розмінування». Зокрема, необхідно усунути дублювання їхніх повноважень. Кабінет Міністрів України створив бюджетну установу «Центр гуманітарного розмінування» у 2023 році за пропозицією Державної служби з надзвичайних ситуацій, хоча Центр протимінної діяльності вже існував, що спричинило потребу прийняття окремого Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності [14]. На жаль, не усі дотичні моменти були виписані прямо і достатньо прозоро. Тобто, з певними зауваженнями та проблемами, але все ж система публічного управління протимінної діяльності запрацювала.

Але проблема відновлення реального землекористування, доступу до певних ділянок кілька років залишалася приватною проблемою власників або орендарів цих ділянок. Поки Україна створювала правове регулювання для нових реалій, систему управління протимінною діяльністю, розширювала такі необхідні кадри та намагалася залучити потрібне новіше обладнання, сама процедура гуманітарного розмінування конкретної земельної ділянки залишалася доволі дороговартісною, відносно небезпечною та потребувала часу дочекатися своєї черги. Саме 2022 рік став показовим, на скільки не готова лише система державних спеціалізованих органів та всього кількох міжнародних організацій впоратися з небаченим попитом на гуманітарне розмінування як комплексну послугу, оскільки зросла не лише кількість імовірно забруднених/забруднених територій, а і якість умов виконання послуги – більша небезпека надавати послуги під час війни, коли ВВП можуть не лише забруднити землю, а і поставити під загрозу життя команди фахівців та безпеку обладнання. Стало очевидно, що необхідно посилювати суб'єктний склад фаховим приватним елементом – операторами протимінної діяльності.

Важливим елементом формування ринку є система сертифікації операторів протимінної діяльності. Для отримання статусу оператора організація пови-

нна пройти процедуру сертифікації в одному з акредитованих органів: Центрі протимінної діяльності Державної спеціальної служби транспорту (м. Чернігів), Міжрегіональному центрі гуманітарного розмінування ДСНС (м. Мерефа), або Центрі розмінування Збройних Сил України (м. Кам'янець-Подільський). Так, після 2022 року кількість зареєстрованих сертифікованих операторів збільшувалася в рази: 2021 року було зареєстровано 4 оператори, в січні 2023 – 10, в грудні 2023 – 27, в січні 2025 – вже 80, а в травні 2025 – цілих 101, а у травні 2026 – 137 [15]! Пояснюється така стрибкоподібна динаміка 2025 року тим, що було змінено законодавство, запустивши процедури публічних закупівель послуг гуманітарного розмінування та компенсацій аграріям від держави за надання таких послуг, схвалено Національну стратегію протимінної діяльності на період до 2033 року та Операційний план на її виконання на перші три роки [16], про порядок сертифікації операторів протимінної діяльності для прискорення цього процесу, налагодилася система перевірки та сертифікації операторів і низка державних учасників ринку була сертифікована за тими ж правилами – спецпідрозділи ДСНС, Збройних Сил України, комунальні підприємства, але також до них додалися і низка приватних суб'єктів, наприклад, у формі ТОВ. Тому можна уточнити, що власне запрацював ринок 2021 року, коли перші приватні оператори протимінної діяльності (навіть не представництва міжнародних організацій) не просто мали сертифікати і проводили інструктажі з безпеки, а саме здійснювали обстеження та очищення від ВВП територій Донецької та Луганської областей. Таким чином сформувався *суб'єктний склад учасників ринку*, яких можна розділити на три або чотири групи. Перша – державні оператори (ДСНС, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту), що здійснюють переважно оперативне розмінування. Друга категорія – міжнародні неурядові організації (НУО): HALO Trust, Danish Refugee Council (DRC), Norwegian People's Aid (NPA), Fondation suisse de déminage (FSD), Mines Advisory Group (MAG), Humanity & Inclusion (HI) та інші, які мають значний міжнародний досвід та залучають донорське фінансування. Третя категорія – приватні суб'єкти або разом узяті, або окремо комерційні підприємства, а четверта тоді – громадські організації, асоціації. Замовниками послуг виступають сільськогосподарські товаровиробники, до яких виставлено вимоги п. 6 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення» від 12 березня 2024 р. № 284 [17].

Щоправда, ще 2023 року В. Устименко, Ю. Рогозян, О. Трегуб, П. Ляшенко, Д. Заблодська відмічали, що перед урядом стояло нагальне завдання сформувати комплексну політику у сфері гуманітарного розмінування (що і на 2026 рік виконано лише частково) з такими ключовими елементами цієї політики, як «створення ринку послуг з розмінування, конкуренцію між операторами розмінування» [6, р. 290]. Відповідно, очевидних ознак утворення працюючого ринку на початку 2023 року ще не спостерігалось українськими дослідниками. Хоча один з найбільших приватних операторів «ГК ГРУП» отримав комплекс сертифікатів на різні послуги у березні 2023, а влітку 2023 – і агрохолдинг «Нібулон». Саме після початку роботи крупних операторів став очевидним повноцінний запуск ринку з конкуренцією і значно більшою кількістю виконаних замовлень, але це не означає, що ринок уже не був створений.

Тобто, на авторську думку, після 2023 року почався *другий етап розвитку ринку послуг гуманітарного розмінування – зростання*, що можна виділити за критеріями удосконалення нормативно-правового регулювання, значного збільшення кількості операторів протимінної діяльності (протягом 2023 року у 2,7 разів) та удосконалення вимог до їх сертифікації, наявності реальної конкуренції, прискорення самої процедури отримання сертифікатів, початком оновлення за міжнародними стандартами IMAS із урахуванням найсучаснішої української практики розмінування національних стандартів з протимінної діяльності. Крім того, саме в цей час починається активніше застосування Україною не лише застарілого обладнання або навчання використання закордонних технологій, привезених у якості гуманітарної допомоги донорами (як це було в 2014 – 2022 роках), а інновацій як продуктових, так і процесних, активно починають удосконалюватися вже наявні продукти, а також виготовлення сучасних механізованих засобів, екіпірування саперів та демінерів в Україні. Розглянемо докладніше ці зміни.

У 2022 році на початку посівного сезону озимих культур ситуація була на грані катастрофічної, багато фермерів втратили значні посівні площі. Саме 2022 рік виявився історично найскладнішим, оскільки Україна стала сильно замінована, не була готова до такої агресії з величезною кількістю снарядів, бомб, керованих авіабомб, мін, але недостатньою матеріальною базою і кількістю саперів та операторів мінної діяльності. Більшість територій звільнилася влітку-восени 2022 року, з'явилися великі площі імовірно замінованих територій, але частина з них наближена до зони бойових дій і там з точки зору безпекової ситуації важче, а то і неможливо до кінця війни провести демінування. Усі ці землі фактично вилучені з продуктивного використання. Юридично

їх внесли до переліку об'єктів, які підлягають консервації.

Перші роки (2022 – 23) повномасштабного вторгнення землевласники та землекористувачі надовго залишалися сам-на-сам з проблемою імовірного мінування їхніх земельних ділянок, коли у фермерів був вибір: або чекати сплаченого державою розмінування своєї ділянки уповноваженими ліченими операторами, або звертатися до приватних операторів за власні кошти, щоб встигнути на посівну або зібрати залишки врожаю.

У зв'язку з цим фермери вдавалися до нерегламентованих, часто кустарних способів розмінування, частина з яких допомогла удосконалити, модернізувати дрони, спецмашини для розмінування. Проте, високий попит і неофіційні практики розмінування створили ринок «чорних демінерів», які не мають сертифікатів та не гарантують якості й безпеки в результаті проведених робіт, проте пропонують демпінгові ціни на свої сумнівні послуги.

Забезпечене донорами безкоштовне для землевласників чи орендарів землі розмінування залишалося довго недоступним через великі черги, приватний ринок запропонував занадто дорогі та/або невиправдані ціни, через що частина фермерів вирішила залишити землю під паром ще на кілька посівних сезонів.

Через комплекс і об'єктивних, і суб'єктивних причин на початку повномасштабного вторгнення протимінна діяльність була дещо несистемна, більше проєктів обстежень та розмінувань реалізовувалися поодинокі за рахунок донорів або несертифікованими фахівцями, але з часом у 2023 – 2024 роках Україна налагодила свою систему, оновивши створені 2021 року Національний орган з питань протимінної діяльності на чолі з Міністром оборони України, Центр протимінної діяльності, який прийняв нові набагато масштабніші та складніші виклики, нарешті був розроблений правовий механізм соціального забезпечення постраждалим особам та фінансових компенсацій фермерам.

Прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України “Про публічні закупівлі”, на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» № 1178 від 12 жовтня 2022 року врегулювала особливості публічних закупівель під час дії воєнного стану, оскільки стало зрозуміло, що звичайна процедура занадто гальмує відновлення. Новели дозволили проводити торги з розмінування за процедурою «Відкриті торги з особливостями», що дозволяє проводити тендери максимально швидко (скорочені терміни подання про-

позицій та оскаржень) і укласти договір навіть у тому випадку, якщо на аукціон прийшов лише один учасник.

Насправді, уряд цивілізовано упорядкував процедуру державної компенсації понесених витрат для фермерів аж через 2 роки після повномасштабного вторгнення РФ, прийнявши постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення» від 12 березня 2024 р. № 284 [17]. З 15 квітня 2024 р. передбачена компенсація фермерам у розмірі 100 відсотків вартості послуг з розмінування за рахунок бюджетних коштів, а до цього строку компенсації підлягають 80% вартості та лише у разі проведення робіт сертифікованими операторами протимінної діяльності.

У вересні 2025 року Україна запровадила цифрову сертифікацію через портал «Дія», що суттєво спростило та прискорило процес отримання сертифікатів. На початок 2026 року, на ринку протимінної діяльності в Україні працює понад 130 операторів протимінної діяльності, які можуть надавати відповідні платні послуги та зробити суттєвий внесок у звільнення українських земель від вибухонебезпечних предметів. Розмінування є дороговартісною послугою, тому для стимулювання ринку у державному бюджеті України на 2024 було закладено 3 млрд. грн. для компенсації фермерам витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, а у бюджеті на 2025 рік – лише 1 млрд грн., а на 2026 рік – 2 млрд. грн. при тому, що замінованими ще залишається понад 139 тисяч км² суходолу та 14 тисяч км² водойм [18]. Зменшення фінансування державою породжуватиме збільшення сірого неофіційного ринку розмінування.

Наразі в Україні передбачений наступний порядок компенсації вартості послуг з розмінування сільськогосподарських земель:

Сільськогосподарський товаровиробник подає заявку в Державний аграрний реєстр (ДАР), де здійснюється первинна перевірка: чи земля справді належить фермеру, чи пройшла вона нетехнічне обстеження і його результати підтвердили забруднення ВМП.

Центр гуманітарного розмінування здійснює додаткову перевірку поданих документів. Центр визначає очікувану вартість розмінування с/г ділянки та проводить закупівлю таких послуг, інформує фермера про завершені торги та оператора переможця. Центр відкриває спеціальний ескроу-рахунок і перераховує на нього 100% вартості робіт.

Оператор протимінної діяльності розпочинає розмінування ділянки після резервування усієї суми.

Оператор завершує розмінування ділянки та надсилає Центру документи, що підтверджують розмінування: акт виконання робіт, акт проведення інспектування очищеної/розмінуваної землі. Центр гуманітарного розмінування перевіряє документи та надсилає їх банку. Банк перераховує кошти за розмінування оператору.

Також заяву на отримання компенсації можуть подати і ті фермери, землі яких уже були розміновані сертифікованими операторами протимінної діяльності в період з 24 лютого 2022 року до 15 квітня 2024 року, проте у розмірі, що не перевищує 80 відсотків таких послуг відповідно до методичних рекомендацій обчислення вартості робіт з гуманітарного розмінування, що затверджуються Мінекономіки.

До цієї постанови Кабінету Міністрів України № 284 внесли зміни постановою № 366 від 25 березня 2026 року, зокрема: базове поняття «компенсації» сільськогосподарським товаровиробникам було замінене на «покриття витрат за гуманітарне розмінування земельних ділянок сільськогосподарського призначення». Раніше ескроу-рахунки мали відкривати самі товаровиробники, а тепер – сам Центр гуманітарного розмінування. Також було скорочено термін подання заявок на закупівлю послуг гуманітарного розмінування з 5 грудня до 5 листопада поточного бюджетного періоду, або до 25 грудня для планування таких закупівель на наступний бюджетний період. Усі заявки розглядаються в порядку черги.

У складних економічних умовах спроможності замовників послуг з гуманітарного розмінування, якими найчастіше є агровиробники та землевласники, обмежені. Повернення земель до продуктивного використання не забезпечить фермерам або власникам землі прибутку (меншим, ніж агрохолдинги), здатного компенсувати понесені витрати в коротко- та середньостроковій перспективі. Така ситуація створила передумови для наступних негативних сценаріїв, які були найпопулярнішими в 2022–2023 роках:

- замовник звертається до нелегальних поставальників послуг з гуманітарного розмінування, які не мають сертифіката відповідності процесів з протимінної діяльності та не включені до переліку операторів протимінної діяльності, що ведеться згідно із законодавством. «Зазначене становить небезпеку для людей та держави, що негативно впливає на відновлення національної економіки;

- замовник приймає факт виведення відповідних земель з продуктивного використання, але не вчиняє дій, спрямованих на їх повернення;

- замовник звертається до некомерційних операторів протимінної діяльності, які можуть надати відповідні послуги за рахунок коштів донорської підтримки, однак спроможності донорів обмежені, у

зв'язку з чим доступ до таких послуг може отримати лише невелика кількість бенефіціарів і в невизначені строки» [16]. Прийняття порядку компенсації фермерам здатне значно зменшити попит на «чорних» демінерів, проте потребує нагального стабільного фінансування державою та/або донорами. Зокрема, фахівці Інституту Тоні Блера оприлюднили у своєму звіті розрахунки 2024 р., які вказують, що для досягнення цілей Національної стратегії фінансування має зрости з 300 млн до 2,8 млрд дол. на рік [19].

Отже, тепер, щоб удосконалити ринок, у тому числі побороти «чорних демінерів» треба:

- не стільки збільшити число сертифікованих операторів мінної діяльності, як переконалися, що вони мають якомога більше спеціалістів та потрібних засобів для швидшого звільнення ще замінованих територій;

- покращити методіку і засоби для швидшого нетехнічного обстеження за допомогою інноваційних технологій, оскільки це більша частина роботи.

Обом задачам здатні сприяти машинне навчання, ШІ та збільшення дронів, особливо з ШІ. І Україна активно працює над цими напрямками, у тому числі у співпраці з такими міжнародними технологічними компаніями, як Palantir Technologies, Inc. [20, с. 92]. Один із очевидних результатів такої співпраці – презентована в грудні 2025 року національна ШІ-платформа планування ПМД «GRIT», яка прогнозує рівень забруднення та визначає економічну пріоритетність гуманітарного розмінування, аналізуючи супутникові знімки, дані з дронів та історичні карти бойових дій (Big Data) [21].

Деякі українські підприємства пішли шляхом підписання ліцензій на виробництво в Україні швейцарських машин для розмінування GCS (ТОВ «Глобал Кліаренс Солюшинс Юкрейн») та хорватських машин DOK-ING (ТОВ «АЗТЕХ-УКРАЇНА»). Більше того, Україна створила і низку власних розробок: різноманітні БПЛА, які обладнали різними сенсорами та камерами для нетехнічного та технічного обстеження ІЗТ, наприклад, дрон ST1 з магнітометричними датчиками від компанії Ailand Systems. Популярним стає малогабаритний наземний гусеничний дрон «Змій» від компанії Rovertech завдяки пристойній якості за набагато нижчу ціну, ніж закордонні варіанти (як DOK-ING). Багатоцільовий наземний дрон Multi-purpose працює як «робот-носій» для встановлення навісних металошукачів, датчиків або систем дистанційного підриву виявлених ВВП. На мінних полях вже були випробувані нові гусеничні платформи механічного очищення «Легенда» та UDM Vormela.

Новітня роботизована система Germina URCM-3000 від ПрАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування» дистанційно керована, розроблена

з урахуванням прямого досвіду українських саперів і здатна очищувати до 5 гектарів за один день, витримуючи детонацію навіть важких протитанкових мін.

ТОВ «Харків Трактор Інжиніринг» створило дистанційно керований комплекс гуманітарного розмінування 5100 GART, розрахований на протипіхотні міни та очищення смуг для проходу саперів. Саме його уряд вніс до Переліку вітчизняної техніки та обладнання, вартість яких частково компенсується за рахунок бюджетних коштів, точніше компенсується 15% від вартості придбаної техніки (без урахування ПДВ), що затверджений наказом Мінекономіки від 22 жовтня 2024 року № 24459 з подальшими оновленнями. Перелік створений для підтримки державної програми «Зроблено в Україні» для підтримки національного товаровиробника.

Безумовно, український ринок послуг з гуманітарного розмінування ще молодий, має низку недосконалостей та потреб удосконалення правового регулювання.

На жаль, ціноутворення й 2026 року за надання гуманітарного розмінування недостатньо прозоре та стабілізоване ринком (у різних операторів аналогічні послуги відрізняються в ціні більше, ніж у 2 рази), що призводить до необгрунтованої оцінки робіт комерційними операторами протимінної діяльності та не сприяє формуванню відкритого стабільного ринку послуг. Хоча, тут можлива поправка на різницю в якості надання послуг більш технічно оснащеною компанією та/або яка наймає досвідченіших висококваліфікованих спеціалістів, тому специфіка ринку не дуже вписується в правила публічних закупівель, де торги йдуть на пониження ціни. Через це вигравати інколи можуть оператори з демпінговою пропозицією, які реально не впораються зі складністю певних задач, у зв'язку з чим торги скасовуються. Припускаємо, що удосконалення стандартів протимінної діяльності не лише за міжнародними «лекалами», а й з урахуванням українських реалій викликів і новітніх технологій, здатне удосконалити й зробити безпечнішими та швидшими як самі процедури гуманітарного розмінування, так і стабілізувати ринок, у тому числі з ціноутворенням відповідно до складності послуги (а у публічних закупівлях необхідно прописувати вимоги виконання послуг відповідно до чіткого стандарту).

Також серед сучасних недоліків ринку можемо підтримати виділені В. Устименком, Ю. Rogozyan та їх співавторами: «як теоретично, так і практично важливо вирішити питання юридичної відповідаль-

ності операторів протимінної діяльності та фахівців з розмінування за порушення правових вимог або положень національних стандартів, а також проблему визначення шкоди, завданої Україні внаслідок російської збройної агресії, в частині витрат, пов'язаних з розмінуванням» [6, р. 293].

Шейкаут, на думку авторки, важко визначити в процесі, тому що сучасники не розуміють, коли буде пік застосування інновацій та наскільки зростання завершується. З одного боку, Україна вже значно удосконалила та прискорила низку процедур на різних етапах гуманітарного розмінування: і нетехнічного обстеження, і технічного, і ручного та машинного очищення території. Тому може бути таке, що і 2026 – 27 рр. стануть таким шейкаутом, а з іншого боку – можливо, що Україну чекають ще суттєві вдосконалення технологій та методик, які покращують різні стадії протимінної діяльності.

Висновки. Таким чином, за низкою ознак можна визнати, що ринок послуг з гуманітарного розмінування зародився після початку дії спеціального Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» (хоча реальний попит з'явився ще 2014 року, перші недержавні (міжнародні) оператори зайшли в Україну 2015 року), а якщо оцінювати ще прискіпливіше – 2021 року, коли перші приватні оператори протимінної діяльності не лише отримали сертифікати на певні види протимінної діяльності, а саме провели перші розмінування. Та реальне становлення, *друга фаза зростання ринку* настала після 2023 року, коли кількість саме приватних операторів зросла в рази, з'явилася повноцінна конкуренція з формуванням ринкових цін за рівноцінні послуги завдяки запуску процедур аукціонів через Prozorro та з'явилися офіційні механізми державної компенсації фермерам за послуги гуманітарного розмінування.

Як надзвичайно важлива проблема мінування само по собі підштовхувало аграріїв та операторів ринку до винахідливості в підходах до розмінування, удосконалень наявних машин і механізмів, а після становлення цивілізованих правил та стандартів протимінної діяльності конкуренція між сертифікованими операторами спричинила як продуктові, так і процесні інновації на різних стадіях гуманітарного розмінування. Можливо припустити, що це призведе до шейкауту дослідженого ринку найближчими роками, проте поки достеменно цього прогнозувати не можна, оскільки продовження бойових дій підштовхує до необхідності оперативніше корегувати свої підходи та удосконалювати продукти відповідно до актуальних викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбулін В. П. Світова глобальна проблема розмінування: український вектор. *Вісник НАН України*. 2022, № 2, С. 3 – 13. <https://doi.org/10.15407/visn2022.02.003>

2. Klepper S. Entry, Exit, Growth, and Innovation over the Product Life Cycle. *The American Economic Review*. 1996. No. 86(3). P. 562–583.
3. Baehr C., BenYishay A., Sayers R., Singh K., Walker M. Landmine Clearance and Economic Development: Evidence from Nighttime Lights, Multispectral Satellite Imagery, and Conflict Events in Afghanistan. *AidData Working Paper*. 2023. No. 125. Williamsburg, VA: AidData at William & Mary. URL: <https://www.aiddata.org/publications/landmine-clearance-and-economic-development-evidence-from-nighttime-lights-multispectral-satellite-imagery-and-conflict-events-in-afghanistan>
4. Schindler R., Stoppel G., Connel T. Mine Action and Food Security: The Complexities of Clearing Ukraine’s Agricultural Lands. *The Journal of Conventional Weapons Destruction*. 2023. No. 27(2). Art. 3. URL: <https://commons.lib.jmu.edu/cisr-journal/vol27/iss2/3>
5. Кириленко В.А., Нероба В. Р. Глобальна проблема розмінування: стан та підходи до розв’язання. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*. 2019. №2 (66). С. 115–119. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2019-2-66/115-119>
6. Ustylenko V., Rohozian Y., Trehub O., Liashenko P., Zabłodska D. Economic and legal dimension of humanitarian demining of Ukraine: problem and research prospects. *Amazonia Investiga*. 2023. No. 12(65). P. 287–295. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.27>.
7. Rohozian Y. The Impact of the Cost of Demining on the Trajectory of Socio-Economic Systems Recovery in the Post-Conflict Period. *Economics of Systems Development*. 2024. No. 6 (1). P. 54–59. <https://doi.org/10.32782/2707-8019/2024-1-13>.
8. Peterdy K. Corporate Finance Institute. Industry Life Cycle. CFI Education Inc. 2020, July 7. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/management/industry-life-cycle/>
9. In Ukraine, 174,000 square kilometers are potentially contaminated with explosives – The State Emergency Service. *Ukrinform*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3714827-in-ukraine-174000-km2-potentially-polluted-by-explosive-objects.html>
10. Špirić Z., Grgić T. Territory Spoiled by Blasting Mines – A Croatian Case Study. In: Machlis, G., Hanson, T., Špirić, Z., McKendry, J. (Eds.). *Warfare Ecology. NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security*. Springer, Dordrecht. 2011. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1214-0_15
11. Macías Montoya J., Corcione Nieto M. Humanitarian demining in Colombia: from the perspective of deminers. *Revista Científica General José María Córdova*. 2020. No. 18(29). P. 161–179. <http://dx.doi.org/10.21830/19006586.530>
12. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 р. № 2642-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19>.
13. Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2021 р. № 1207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-п>.
14. Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності: наказ Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 09.01.2023 р. № 9/3/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-23>.
15. Перелік операторів ПМД, які пройшли сертифікацію. *IMSMA*. URL: <https://ua.imsma.org/portal/apps/webarviewer/index.html?id=f56cac5195da46118c0534c1554663c6>
16. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024 - 2026 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text>
17. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення: постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2024 р. № 284. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-2024-%D0%BF#n66>
18. UA National Mine Action Center. URL: <https://ua-nmac.org/uk/>
19. Jensen S., Clarke E., Meryon R. Kirk H., Giugovaz M. From economic recovery to global food security: The urgent need to demine Ukraine. TBI Report. Tony Blair Institute for Global Change. 2024, September 10.
20. Стріжкова А. В. Правове забезпечення застосування та удосконалення штучного інтелекту для розмінування України. *Право та інновації*. 2025. № 3 (51). С. 90–96. [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-3\(51\)-12](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-3(51)-12).

21. GRIT - цифрова платформа для гуманітарного розмінування. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 09.12.2025. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/62e23666-dab3-4f25-89e2-d425acc8bd1d?lang=uk-UA&title=Grit>.

REFERENCES

1. Horbulin, V. P. (2022). The world global problem of demining: Ukrainian vector. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, (2), 3–13. <https://doi.org/10.15407/vsn2022.02.003> [in Ukrainian].
2. Klepper, S. (1996). Entry, exit, growth, and innovation over the product life cycle. *The American Economic Review*, 86(3), 562–583.
3. Baehr, C., BenYishay, A., Sayers, R., Singh, K., & Walker, M. (2023). *Landmine clearance and economic development: Evidence from nighttime lights, multispectral satellite imagery, and conflict events in Afghanistan (AidData Working Paper, No. 125)*. AidData at William & Mary. Retrieved from <https://www.aiddata.org/publications/landmine-clearance-and-economic-development-evidence-from-nighttime-lights-multispectral-satellite-imagery-and-conflict-events-in-afghanistan>
4. Schindler, R., Stoppel, G., & Connel, T. (2023). Mine action and food security: The complexities of clearing Ukraine's agricultural lands. *The Journal of Conventional Weapons Destruction*, 27(2), Article 3. Retrieved from <https://commons.lib.jmu.edu/cisr-journal/vol27/iss2/3>
5. Kyrylenko V. A., Neroba V. R. (2019). The global problem of demining: State and approaches to solution. *Collection of Scientific Papers of the Center for Military and Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi*, (2), 115–119. <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2019-2-66/115-119> [in Ukrainian].
6. Ustylenko, V., Rohozian, Y., Trehub, O., Liashenko, P., & Zablodska, D. (2023). Economic and legal dimension of humanitarian demining of Ukraine: Problem and research prospects. *Amazonia Investiga*, 12(65), 287–295. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.27>
7. Rohozian, Y. (2024). The impact of the cost of demining on the trajectory of socio-economic systems recovery in the post-conflict period. *Economics of Systems Development*, 6(1), 54–59. <https://doi.org/10.32782/2707-8019/2024-1-13>
8. Peterdy, K. (2020, July 7). Industry life cycle. *Corporate Finance Institute*. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/management/industry-life-cycle/>
9. Ukrinform. (2023). *In Ukraine, 174,000 square kilometers are potentially contaminated with explosives – The State Emergency Service*. Retrieved from <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3714827-in-ukraine-174000-km2-potentially-polluted-by-explosive-objects.html>
10. Špirić, Z., & Grgić, T. (2011). Territory spoiled by blasting mines – A Croatian case study. In G. Machlis, T. Hanson, Z. Špirić, & J. McKendry (Eds.), *Warfare ecology (NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security)*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1214-0_15
11. Macías Montoya, J., & Corcione Nieto, M. (2020). Humanitarian demining in Colombia: From the perspective of deminers. *Revista Científica General José María Córdova*, 18(29), 161–179. <http://dx.doi.org/10.21830/19006586.530>
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018, December 6). *On mine action in Ukraine* (Law of Ukraine No. 2642-VIII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19> [in Ukrainian].
13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021, November 10). *On the establishment of the National Mine Action Authority* (Resolution No. 1207). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-п> [in Ukrainian].
14. Ministry of Defense of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, & Ministry for Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine. (2023, January 9). *On approval of the procedure for coordinating the activities of the Mine Action Center, the Humanitarian Demining Center, and the Social and Humanitarian Response Center by the Secretariat of the National Mine Action Authority* (Order No. 9/3/5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-23> [in Ukrainian].
15. IMSMA. *List of mine action operators that have passed certification*. Retrieved from <https://ua.imsma.org/portal/apps/webappviewer/index.html?id=f56cac5195da46118c0534c1554663c6> [in Ukrainian].
16. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, June 28). *On approval of the National Mine Action Strategy for the period until 2033 and approval of the operational action plan for its implementation in 2024–2026* (Order No. 616-r). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, March 12). *On approval of the procedure for using funds provided in the state budget for compensation of expenses for humanitarian demining of agricultural land* (Resolution No. 284). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-2024-%D0%BF#n66> [in Ukrainian].

18. UA National Mine Action Center. *UA National Mine Action Center*. Retrieved from <https://ua-nmac.org/uk/> [in Ukrainian].
19. Jensen, S., Clarke, E., Meryon, R., Kirk, H., & Giugovaz, M. (2024, September 10). *From economic recovery to global food security: The urgent need to demine Ukraine*. Tony Blair Institute for Global Change.
20. Strizhkova, A. V. (2025). Legal support for the application and improvement of artificial intelligence for demining Ukraine. *Law and Innovations*, 3(51), 90–96. [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-3\(51\)-12](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-3(51)-12) [in Ukrainian].
21. Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine. (2025, December 9). *GRIT: A digital platform for humanitarian demining*. Retrieved from <https://me.gov.ua/News/Detail/62e23666-dab3-4f25-89e2-d425acc8bd1d?lang=uk-UA&title=Grit> [in Ukrainian].

STRIZHKOVA ALLA

PhD, Senior Fellow of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID 0000-0002-4477-7941

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE HUMANITARIAN DEMINING SERVICES MARKET IN UKRAINE

Problem setting. Ukraine has suffered widespread landmine contamination as a result of Russian aggression, on a scale comparable to that caused by the Second World War. Consequently, the demand for humanitarian demining services has increased significantly. However, the traditional model of demining carried out by the specialist units of the Ministry of Defence of Ukraine and the State Emergency Service of Ukraine could no longer cope with the workload, creating a need for a fully-fledged market for such services with competition from private service providers. None of the examples of contemporary international experience come even close to matching the scale of contamination by landmines and other explosive ordnance in Ukraine. This has spurred the emergence of a new, non-traditional market for humanitarian demining services, as the specialist services, in carrying out the state's public functions, were no longer able to cope with such a workload. Demand in this case is also not entirely conventional, as it is driven not by private interests but by the public problem of landmines.

Analyses of recent researches and publications. A comprehensive study was presented by Academician V. P. Gorbulin at the beginning of the full-scale war. The emergence and developmental stages of service markets have been studied by S. Klepper, M. Gort, K. Simons, and K. Peterdy. C. Baehr, A. BenYishay and other international co-authors (2023) analysed the link between demining and economic development in Afghanistan. R. Schindler, G. Stoppel, T. Connel, analysed the impact of demining Ukrainian agricultural land on food security in 2023. V. Kyrylenko and V. Neroba reviewed equipment commonly used in international practice that has proven effective in various countries in mine action. V. Ustymenko, Y. Rohozian, O. Trehub, P. Liashenko, D. Zabłodska, analysed challenges in the field of humanitarian demining for 2023 and highlighted aspects requiring theoretical consideration and further scientific and practical solutions through the prism of economic and legal approaches to ensuring the comprehensive recovery of Ukrainian territories.

The purpose of this article is to research the characteristics of and determine the current stage of development of the humanitarian demining services market in Ukraine by analysing recent developments in the legal regulation of humanitarian demining in Ukraine.

Article's main body. This article focuses on examining the characteristics of the actual formation and legal framework of the specific market for humanitarian demining services, as well as its subsequent development amidst the ongoing hostilities in Ukraine.

It examines how this market began to form spontaneously and how legal regulation has evolved to establish civilised rules and standards for the provision of humanitarian demining services. It is precisely these services that have proved critical for restoring access to and the safe use of agricultural land, which is the primary priority of humanitarian demining.

Conclusions and prospects for the development. Based on a variety of indicators, it can be concluded that the market for humanitarian demining services emerged following the entry into force of Ukraine's special Law 'On Mine Action in Ukraine' (although actual demand arose as early as 2014, with the first non-state (international) operators entering Ukraine in 2015), and if we look even more closely – in 2021, when the first Ukrainian private mine action operators not only obtained certificates for certain types of mine action but also carried out their first clearance operations. However, the real take-off, the second phase of market growth, came after 2023, when the number of private operators

increased significantly, full-fledged competition emerged with the formation of market prices for equivalent services thanks to the launch of auction procedures via Prozorro, and official mechanisms for state compensation to farmers for humanitarian demining services were introduced.

As an extremely serious problem in its own right, landmining prompted farmers and market operators to be resourceful in their approaches to demining and to improve existing machinery and mechanisms, and following the establishment of civilised rules and standards for mine action, competition among certified operators has led to both product and process innovations at various stages of humanitarian demining. It is possible that this will lead to a shake-out of the market in question in the coming years; however, it is not yet possible to predict this with certainty, as the ongoing hostilities necessitate more rapid adjustments to strategies and the refinement of products in line with current challenges.

Keywords: mine action, humanitarian demining, land release, services market, stages of market development.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Стріжкова А. В. Утворення і розвиток ринку послуг з гуманітарного розмінування в Україні. *Право та інновації*. 2026. № 2 (54). С. 118–128. doi: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2026-2\(54\)-16](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2026-2(54)-16).

Дата подання автором: 08.05.2026

Дата прийняття після рецензування: 19.05.2026

Дата опублікування: 15.06.2026